

Тимошук О. В.,
аспірант кафедри психолого-педагогічних дисциплін,
факультет політико-інформаційного менеджменту,
Національний університет «Острозька академія»

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ: ПРАВО БУТИ СОБОЮ ЧИ БОРОТЬБА ЗА ВИЖИВАННЯ

У статті розглянуто психологічні особливості самоствердження дітей-сиріт підліткового віку. Визначено низку особистісних особливостей розвитку дітей цієї категорії.

Ключові слова: діти-сироти, підлітковий вік, характеристика, соціалізація, розвиток, особистість.

В статье рассмотрены психологические особенности самоутверждения детей-сирот подросткового возраста. Определены ряд личностных особенностей развития детей этой категории.

Ключевые слова: дети-сироты, подростковый возраст, характеристика, социализация, развитие, личность.

The article deals with the psychological characteristics of self-affirmation of orphans adolescence. Defined different features of personal characteristics of children's development of this category.

Keywords: children-orphans, teens, description, socialization, development, personality.

Сучасний період розвитку нашого суспільства потребує негайного розв'язання важливих завдань щодо організації соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, створення психолого-педагогічних умов для їх розвитку, становлення і життєдіяльності.

Одним із найважливіших завдань інтернатних установ для дітей-сиріт є їхня підготовка до самостійного життя в суспільстві, оскільки успішна соціальна адаптація: готовність до шлюбу, вибору професії, організація побуту, дозвілля, спілкування, – в основному залежить від наявності цих навиків.

Позбавлення дитини родинних зв'язків накладає свій відбиток на все її життя. Тому дослідження особливостей самоствердження дітей-

сиріт є актуальними і практично значущими. Вивченням психічного розвитку, особливостей соціалізації, формування системи сімейних, моральних цінностей дітей-сиріт типу займаються психологи, педагоги, працівники соціальної сфери.

Самоствердження є однією з форм саморозвитку. Суб'єктом самоствердження, ініціатором діяльності по самоствердженню виступає сама людина. Ствердження відбувається в середині її Я, тобто на початку вона сама стверджує «себе в собі», а потім стверджує себе в оточенні. Міра інтенсивності діяльності по самоствердженню або рівень самоствердження визначаються рівнем соціальної активності.

Різні аспекти психічного розвитку дітей-сиріт знайшли своє відображення в роботах Кондратьєва М., Прихожан А., Мухіної В., Смірної О. та ін. В свою чергу ними було вивчено особливості самовизначення, роль взаємодії із дорослим для особистісного розвитку дитини-сироти, проведений аналіз ролі оточуючих умов і суб'єктивних факторів в розвитку дітей-сиріт.

Дослідженням особливостей формування особистості дітей-сиріт займається Волинець Л. [5]. Вона акцентує увагу на проблемі захисту дітей і передбачає застосування різних форм утримання та виховання дітей-сиріт, вказує на тенденції переважання інноваційних форм опіки, їх перевагу у соціалізації дітей-сиріт.

Варто відзначити, що Кізь О. [3; с.78] розглядає особливості самоствердження вихованців інтернатних закладів, формування їх образу «Я» та образу «Ми». Нею досліджено зміст ціннісно-сміслової сфери особистості депривованих дітей-сиріт, визначено специфіку самооцінних ставлень вихованців інтернатних закладів стосовно соціальних ролей, досліджено сформованість навичок самокерівництва і самоорганізації життєдіяльності.

Нікітін Є. [4] зазначає проблеми, які можуть виникнути в людини у процесі самоствердження – дефіцит самоствердження:

- 1) дефіцит потенціалу самоствердження (специфічний потенціал нижчий, потрібного задоволення ситуаційного імпульсу);
- 2) дефіцит імпульсу самоствердження (ситуаційний імпульс слабше того, який міг ініціювати повну реалізацію специфічного потенціалу).

Деякі автори вважають самоствердження процесом, який породжує у людині відчуття власної гідності. Однак у такому разі самоствердження здатне породжувати такі почуття, як егоцентризм, манію величчя тощо.

Враховуючи все вищесказане ми вважаємо, що наступне визначення найточніше виражає суть поняття «самоствердження», а саме – це специфічна діяльність виявлення певних якостей, особливостей і характеристик особистості та їх підтвердження в самому собі та оточуючому соціумі.

Самоствердження підлітка пов'язана з відчуттям своєї «самостійності» і «відокремленості» від інших, із потребою бути визнаним, незалежним, «показати» себе, стати предметом уваги, відстояти особистісну гідність, досягнути переваг. На процес самоствердження підлітка дуже сильно впливає його самооцінка. При низькій самооцінці підліток недооцінює свої можливості і прагне до виконання тільки найпростіших завдань, що заважає його самоствердженню. При завищеній самооцінці він може переоцінювати свої можливості і братися за ті справи, які не в змозі виконати, що також іде йому не на користь.

Самоствердження особистості припускає реалізацію людиною своєї соціальної активності в значимих для неї сферах життєдіяльності. Обмеження диференційованих моделей автономних соціальних ролей та еталонів дитячо-батьківських емоційних стосунків, ідентифікація з якими забезпечила б адекватну віковій зоні найближчого розвитку підлітків, що виховуються поза впливом родини, виступає передумовою деформації змістовних і динамічних характеристик тенденцій самоствердження [2; с. 21].

На наш погляд, в умовах інтернатного закладу, де сфера прояву й роль індивідуальних особистісних якостей дитини обмежена, де переважає колективне виховання, вона не має змоги соціального схвалення, а саме на цьому етапі особистісного розвитку воно конче необхідно для формування почуття власної значимості, власного достоїнства. Незадоволена потреба у власній цінності стає причиною вираження дитиною власної значимості в аморальних, асоціальних вчинках. Саме тому, на наш погляд, в соціально-педагогічній роботі з вихованцями-сиротами необхідно обов'язково прагнути давати дітям можливість реалізовувати власний потенціал і відчувати свою значимість.

Варто зазначити, що процес самоствердження тісно пов'язаний із соціалізацією підлітка. Соціалізація охоплює всі етапи людського життя, але її фундамент закладається в дитинстві. Від цього фундаменту залежать якості дитини – лідера або жертви суспільної системи. Від того, яким буде це дитинство, де воно відбувається, залежить подальша доля людини, її характер і тип особи. Соціалізацію можна вважати такою, що вдалася, якщо людина органічно включена в

соціальні відносини і нормально функціонує в дорослих соціальних структурах, не відчуває себе викинутою за межі суспільних зв'язків, може самостійно долати труднощі, що виникають у неї. Подібне можливе тільки у випадку, якщо соціалізація протікала в повноцінній сім'ї [1; с.42-43].

Для дитини, яка виховувалася поза сім'єю, мікрочинники соціалізації мають іншу ієрархію, ніж для дитини, що виховується в традиційних умовах сім'ї. Найбільш значущими агентами соціалізації для неї виступають колектив однолітків, персонал соціальної служби. Для нормального входження дитини з групи соціальних сиріт у систему соціальних відносин необхідна спільна робота всіх структур, що забезпечують оволодіння підростаючою людиною комплексом соціальних ролей.

У звичних умовах, як правило, початковий адаптаційний потенціал дає сім'я: соціальний статус, виховання, здоров'я, освіту та ін. Стартові ж позиції дітей-сиріт обумовлені рівнем психічного й фізичного здоров'я, а також вихованням й освітою, зокрема одержаними в державних установах. Ступінь відкритості (закритості) виховної установи багато в чому визначає розвиток вихованців. Якщо у звичайної вільної дитини є декілька сфер спілкування (сім'я, школа, гуртки, друзі, родичі, сусіди тощо), то коло спілкування дитини, яка виховується в дитячому будинку, обмежено однією територією і одними й тими ж особами. Це негативно позначається на формуванні адаптованості сиріт до самостійного життя, що в свою чергу буде впливати і на вибір самоствердження [6].

Якщо дитина не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися щодо зразків поведінки і вимог вихователя, який у цій ситуації втілює для дитини соціум у цілому, то процес соціалізації порушується, а поведінка дитини стає соціально дезадаптованою.

Виховання дитини в умовах сімейної деривації і «закритого» навчального закладу закономірно призводить до її соціальної деривації. Аналіз досліджень формування особистості вихованців інтернатів дозволяє з'ясувати прояви соціальної депривації, перш за все, у міжособистісних стосунках дітей з однолітками (самоствердження, комплекс «Ми», суперництво); з дорослими (дорослий сприймається як обслуга); з особами протилежної статі (ранні сексуальні стосунки, викривлені сексуальні вподобання, невміння налагоджувати сімейні відносини); у майбутньому (очікування рентних відносин; недовіра до людей, світу в цілому; невдячність, заздрість, очікування неприєм-

ностей з боку тих, хто оточує); проекція власного життєвого досвіду на своїх дітей [1].

Безтурботне життя в інтернаті «на всьому готовому» культивує в дітей такі якості, як комунікативна безпорадність, неадекватна самооцінка, споживацтво. Наслідком високого ступеня регламентації життя в інтернатній дитячій установі є невміння організувати своє дозвілля, що надалі є однією з причин входження їх в антигромадські угруповання. Вірогідність втягування дітей-сиріт у кримінальні групи особливо велика у зв'язку з відсутністю в них тісних соціальних зв'язків із родичами, які могли б здійснювати доброзичливий соціальний контроль. Підвищена увага до цих дітей із боку осіб з антисоціальною поведінкою пояснюється також відсутністю в підлітків достатнього життєвого досвіду і здатності активно протидіяти такого роду «притягальському спілкуванню».

Актуальними проблемами дітей при виході з інтернату є проблеми: житла, матеріального забезпечення (спадку, коштів для існування), опікуництва, взаємовідносин із батьками й іншими родичами, часто відсутність необхідних документів, що підтверджують сирітство, спілкування і формування нових соціальних зв'язків, освіти, пошук роботи, створення власної сім'ї, брак побутових навичок (ведення домашнього господарства).

Випускники інтернатів обмежені як у свободі вибору навчального закладу, так і в можливості вступу, не дивлячись на наявні пільги. Основною причиною вони самі називають недостатню підготовку із загальноосвітніх предметів, одержану ними в інтернаті.

Цікавою особливістю сиріт є так зване утриманство, тобто звичка отримувати все готове. Коли приходить їхній час починати самостійне життя, такі юнаки і дівчата часто не знають, що їм робити, як їм жити. Та це й не дивно, якщо людині завжди приносить готову їжу, вона не буде знати, як її приготувати, де взяти продукти – не виробилися відповідні навички. Тому кращою буде така організація виховного процесу, яка навчатиме сиріт вирішувати свої проблеми і піклуватися про свої потреби, а не пасивно очікувати «своїх» державних грошей. Це зовсім не означає, що потрібно скасувати допомогу сиротам, просто необхідно поєднання таких виплат із навчанням самостійності [5].

Таким чином, проблема невідповідності вихованців шкіл-інтернатів до самостійного життя є вкрай болючою та актуальною, що свідчить про необхідність формування позитивного соціального оточення навколо цієї групи дітей та зміни ставлення до них. Склад-

ність цього питання полягає в тому, що необхідно паралельно вирішувати дві складові: створення умов, які давали б змогу нормально будувати самостійне життя та надання підліткам відповідних знань і навичок шляхом спеціальної теоретичної підготовки (уроки, бесіди, заняття в гуртках тощо) та створення практичних експериментальних майданчиків (тимчасове проживання в «домашній» сім'ї, тимчасове самостійне проживання під наглядом соціальних працівників, відвідування загальних шкіл разом із домашніми дітьми).

Отже, самоствердження дітей-сиріт може проходити по-різному, це залежить від того, які пріоритети ставить дитина перед собою. Тому озброєння умінями, навичками оцінки і самоаналізу успішності, самоконтролем і засобами самостійного виконання навчальної діяльності – основні передумови його активного самоствердження, творчої активності, емоціональної стабільності.

Стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого дослідження потребують дослідження факторів, які здійснюють негативний вплив на процес соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах закладів інтернатного типу, прийомної сім'ї тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Артюшкіна Л.М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л.М. Артюшкіна, А.О. Полянничко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 2. – С. 42–43.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб. : М. ; Нижний Новгород ; Воронеж : Питер, 2008. – 398 с.
3. Кізь О.Б. Особливості самоставлення вихованців інтернатних закладів // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К., 2002. – Т. IV. – Ч. 3. – С. 78 – 86.
4. Никитин Е.П., Харнашенкова Н.В. Феномен человеческого самоутверждения – С.Пб.: «Аистеня», 2006. – 224 с.
5. Соціальне сирітство в Україні: Експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л.С. Волинець та ін. – К. : Видавництво, 1998. – С. 92–102.
6. Яковенко В. С. Дитина-сирота: розвиток, виховання, усиновлення / В. С. Яковенко. – К., 2007. – 171 с.